

Теоретичні аспекти толерантності: від терпіння до особистісної зрілості

Стаття присвячена теоретичним аспектам толерантності як філософсько-психологічної проблеми. Висвітлюючи толерантність в історичному контексті, зробивши аналіз визначення поняття, стає можливим з'ясувати сутність сучасного розуміння толерантності, як активної позиції свідомої особистості взагалі, як професійно-важливої якості психолога-практика зокрема.

Ключові слова: толерантність, терпіння, комунікативна толерантність, особистісна зрілість.

Стаття посвячена теоретическим аспектам толерантности как философско-психологической проблеме. Представляя толерантность в историческом контексте, проанализировал определение понятия, становится возможным уточнить сущность современного понимания толерантности, как активной позиции сознательной личности в целом и как профессионально важного качества психолога-практика.

Ключевые слова: толерантность, терпение, коммуникативная толерантность, личностная зрелость.

Постановка проблеми толерантності в науці, починається з філософсько-релігійних поглядів Б. Спінози, Дж. Локка, Д. Дідро, Т. Кастелліо, Г. Лессінга та ряду інших видатних філософів минулого. Сучасні філософи (С. Мендус, К. Хілл, Е.К. Бистрицький, Н.В. Круглова та ін.) розглядають толерантність, як одну з головних соціальних цінностей, умов особистісного і суспільного розвитку. Як психологічна проблема толерантність все більше цікавить сучасних вітчизняних науковців: психологічний аналіз толерантності та введення її в контекст базисних понять психології (С.К. Бондирева, Д.В. Колесов); толерантність як умова розвитку особистості (М.Й. Боришевський, В.М. Титов, Ю.М. Швалб); толерантна свідомість (А.Г. Асмолов); розвиток і виховання толерантності у дітей, підлітків та молоді (Е.М. Аджиєва, С.В. Бобовнікова, О.В. Швачко); проблеми міжетнічної і національної толерантності (А.В. Петрецький, Г.У. Солдатова); моральні межі терпимості (А.В. Зімбулі) та ін.

Мета нашого дослідження – провести аналіз визначення толерантності починаючи з філософсько-релігійного контексту і завершуючи в психологічному контексті, а саме як прояв зрілості

особистості та професійно значуща характеристика особистості психолога.

Якщо розглядати поняття “толерантність” у ретроспективному ракурсі стає зрозуміло, що зміст цього поняття з часом змінювався залежно від соціально-політичного розвитку людства.

Латинський термін “tolerantia” пояснювався як пасивне терпіння, добровільне перенесення страждань, асоціювався з такими поняттями, як “біль”, “зло”. З XVI ст. до цих значень додаються “дозволяння”, “стриманість”. Пізніше толерантність трактується як поступка в питанні про релігійну свободу – дозвіл з боку держави та офіційної церкви існування інших релігійних культів.

Поняття толерантності генетично сходить до епохи релігійних війн і виражає компроміс, на який вимушені були погодитись католики і протестанти, після того, як стало зрозумілим, що кожна із сторін не може досягти остаточної перемоги [3].

Віротерпимість є історично першою і домінуючою формою ідеї толерантності. Важливішим періодом у становленні толерантності, як суспільно значущого принципу, є епоха Нового часу, коли проблема толерантності вирішувалась у вигляді відповіді на два основних питання: які принципи співіснування конкуруючих церков та якими повинні бути взаємовідносини світської влади та влади духовної.

Головним засобом досягнення толерантності в державі, вважалося обмеження влади світського уряду мирськими турботами і відмова йому в праві карати іновірців. Осмислення проблеми толерантності як свободи совісті віруючого було характерне як для діячів Реформації, так і для гуманістів, які засудили прийняту Лютером реформу церкви.

Відстоюючи толерантність, як добродійність і соціальне благо, мислителі різних епох апелювали к моральним аргументам, які містилися в євангельських писаннях. У період конфесіонального суперництва заради утвердження толерантності пропонувалося забути догматичні розходження і пам'ятати про ідентичність християнської моральної доктрини, основу якої складає любов до ближнього, милосердя, праведне життя. Відмова від насилля, як від неприпустимого засобу приєднання людини до віри, і акцент на відвертості переконань, які можливі тільки за існування умови добровільного вступу до спільноти віруючих, це два основних аргументи на користь толерантності, що зберігаються і в XVI ст. (Б.Спіноза, Р. Уільямс, Дж. Локк) і в XVII ст. (П. Бейль, Ф. Вольтер, Д. Дідро, Г.Е. Лессінг). Третім аргументом, обумовленим загальною традицією всієї соціальної філософії XVI-XVII ст., був захист міцної

централізованої держави. Саме тому стає неминучим трактування толерантності з точки зору політичного утилітаризму (лат. *utilities* – користь), як засобу уникнення більшого зла – соціальної нестабільності, а також всілякі обмеження сфери дії цього принципу (М. Монтень, Дж. Локк, Ж.-Ж. Руссо).

Особлива роль в теоретичному осмисленні і практичному втіленні принципу толерантності належить епосі Просвітництва, коли була проголошена свобода совісті і слова. Завдяки просвітникам, особливо французьким, поняття толерантності зайняло в політичному словнику стійку позицію. Саме в цей період толерантність виступає як елемент індивідуалістичності ліберальної свідомості.

В XIX ст. проблема толерантності отримує подальшу розробку в ліберальній філософії. Толерантність розуміється як вираз зовнішньої і внутрішньої свободи, як здатність до обміркованого вибору між альтернативними точками зору і способами поведінки. Різноманітність досвіду і думок філософи-ліберали вважають неодмінною умовою більш повного опанування істини, суспільного прогресу. Продовження цієї традиції сучасні прихильники толерантності бачать у плідності наукових дискусій як засобу взаєморозуміння опонентів.

У сучасному філософському енциклопедичному словнику толерантність тлумачиться у двох сенсах: “терпимість до іншого роду поглядів, звичаїв, звичок тощо... вона є ознакою впевненості у собі та усвідомлення надійності своїх власних позицій...” та “здатність організму переносити негативний вплив того чи іншого фактору середовища” [8, с. 457].

Науковець В.А. Лекторський пропонує чотири можливих способи розуміння толерантності:

- толерантність як байдужість;
- толерантність як неможливість взаєморозуміння (як повага до іншого, якого я водночас не можу зрозуміти і з яким не можу взаємодіяти);
- толерантність як поблажливості (до слабкості інших, що поєднується з деякою часткою презирства до них);
- толерантність як розширення власного досвіду і критичний діалог (повага до чужої позиції в поєднанні з установкою на взаємну зміну позицій у результаті критичного діалогу).

Більшість авторів одностайні у тому, що толерантність принципово не збігається з індиферентністю та байдужістю. Наприклад, Б.Уільям вважає, що толерантність тягне за собою напруженість між прихильністю власним поглядам та визнання

переконань інших, вона не тотожна втомленості чи байдужості. Схожість поглядів на проблему толерантності спостерігається у П. Гарнсея і Ж. Бастида.

Конструктивна позиція толерантності представлена за допомогою моделі “людини, яка розуміє” та ідеї діалогу. Саме такий підхід звертає нас до досвіду філософії та культури XIX ст. – М. Бубер, Ф. Достоєвський, Л. Толстой та ін., у XX ст. – М. Бахтін та його послідовники [3].

Толерантність, як важливий елемент культури спілкування, визнається сьогодні необхідною умовою громадського об’єднання людей, які різняться релігійними віруваннями, культурними традиціями, політичними переконаннями, світоглядними позиціями.

Досліджуючи проблему толерантності з позиції психології, також зустрічаємо різноманітні визначення толерантності. Актуальним в багатьох соціально-психолого-педагогічних дослідженнях є визначення толерантності як “терпимості до чужого способу життя, поведінки, звичаїв, почуттів, думок, а також витривалості до негативних емоційних факторів” [7, с. 354].

У деяких дослідженнях, присвячених проблемі толерантності, робиться акцент на те, що толерантність – це виникнення в індивіда зниження сенситивності до фактів взаємодії, що пов’язане з особливостями темпераменту, з захистом від фрустрації, з комплексом імперативних настанов щодо прояву великодушності стосовно іншого. У “Словнику практичного психолога” С.Ю. Головін дає таке пояснення толерантності: “толерантність – відсутність чи послаблення реагування на який-небудь негативний фактор як наслідок зниження чутливості до його впливу. Так, толерантність до тривоги проявляється у підвищенні порогу емоційного реагування на ситуацію яка загрожує, на зовнішньому рівні – у витримці, здатності тривалий час витримувати негативний вплив без зниження адаптаційних можливостей” [6, с. 734].

Особливий інтерес представляє спектр значень перекладу терміна *tolerance* (англ.), який подано в англо-російському психологічному словнику: набута стійкість, стійкість до невизначеності; етнічна стійкість; межа стійкості (витривалості) людини; стійкість до стресу; стійкість до конфлікту; стійкість до поведінкових відхилень.

Якщо розглядати толерантність як терпимість, то саме у “Психології прощення” (Р. Аль-Мабуком, М. Сантосом, Р. Енрайтом) терпимість займає центральну позицію у проявленні прощення.

Проявлення прощення в міжособистісних стосунках можуть бути визначені як рішення:

1) відмовитися від негативних думок, емоцій та поведінкових проявів стосовно людини, яка образила;

2) підтримувати позитивні думки, емоції та поведінкові прояви стосовно образника, тобто проявлення терпимості.

Достатньо повно терпимість розглянуто у “Психології і педагогіці ненасилля”, яку розробили В.Г. Марлов, В.А. Ситаров [5].

Ненасилля розглядається авторами як ідеологічний, етичний і життєвий принцип, в основі якого є визнання цінності всього живого, людини і його життя. Заперечення примушення як способу взаємодії людини зі світом, природою, іншими людьми. Затвердження та посилення прагнення всього живого до позитивного самопроявлення.

Зазначені автори визначають психологічні умови набуття особистісної позиції ненасилля: прийняття власної особистості, подолання психологічних захистів, усвідомлення рівня власного егоцентризму та набуття асертивності, формування терпимості. Терпимість виступає в якості внутрішнього гнучкого механізму існування позиції ненасилля, вона зорієнтована на іншу людину, прийняття і розуміння її у порівнянні з собою і власними поглядами. Оволодіння терпимістю є вираженням особистісної зрілості [5].

Сучасні вітчизняні науковці А.Г. Асмолов, Г.У. Солдатова визначають толерантність як повагу і визнання рівноправ'я, відмову від домінування і насилля, визнання багатомірності і різноманіття культури людства, норм, вірувань, відмову від зведення цього різноманіття до однаковості чи до панування якоїсь однієї точки зору.

Аналізуючи проблему толерантності А.Г. Асмолов вказує на те, що толерантність можна розглядати в еволюційно-біологічному, етичному, політичному, психологічному і педагогічному контекстах.

В історично-еволюційному процесі толерантність виступає як норма стійкості, яка визначає діапазон збереження відмінностей популяцій і спільностей у дійсності, що змінюється.

В еволюційно-біологічному контексті розробка концепції толерантності спирається на уявлення про “норму реакції”, тобто той чи інший вид має діапазон варіантів реагування, які не порушують його генотипу.

В етичному контексті концепція толерантності має гуманістичне підґрунтя, де підкреслюються гідність людини, його індивідуальність, цінність різноманіття індивідуальних варіацій людського роду. В цьому контексті толерантність виступає як норма цивілізованого компромісу між культурами, які конкурують між собою і готовністю інших логік і поглядів.

У політичному контексті толерантність інтерпретується як готовність влади допустити інакодумство у суспільстві і в лавах влади, тобто дозволити в межах конституції дію опозиції. Здатність гідно визнати свою поразку у політичній боротьбі, приймати політичний плюралізм як прояв різноманіття у державі, саме це є ознаки толерантності в політиці [3].

Автори С.К. Бондирєва і Д.В. Колесов розглядають толерантність та інтолерантність – як особливі відносини, які формуються (як всяке ставлення) на підґрунті оцінки деякого об'єкта (іншого індивіда) завдяки існуванню постійного зв'язку з об'єктом. На їх думку, стає справедливою формула: зв'язок – оцінка – ставлення – поведінка (намір) толерантна чи інтолерантна [2].

В ієрархії відносин, толерантність та інтолерантність грають роль базових якостей. Толерантність як ставлення відроджує відносини довіри, готовність (установку) до компромісу та співробітництва, а також радість, товариськість, дружелюбність.

“Як здатність індивіда без заперечень та протидії сприймати відмінні від його власних думки, погляди, образ життя, характер поведінки і деякі інші особливості інших індивідів, це домінанта відмови від агресії” – визначають толерантність С.К. Бондирєва і Д.В. Колесов [2, с. 41].

Толерантність може виступати як характеристика конкретної поведінки індивіда в тій чи іншій ситуації, як характеристика його характеру, тобто особистісна риса, як професійна якість тощо. Прояв толерантності може розцінюватися як одна з характеристик особистісної зрілості.

Для Г. Олпорта толерантність є важлива особистісна риса людини демократичного суспільства, складовими якої є знання про себе, відповідальність, почуття гумору, автономність, здатність до емпатії. Г. Олпорт визначає два шляхи особистісного розвитку: толерантний та інтолерантний. Толерантний шлях обирає людина вільна, доброзичлива, з позитивною “Я-концепцією”. Інтолерантний шлях характеризується уявленням про власну вишуканість, прагненням перекидати відповідальність на інших, потребою у виключному порядку, бажанням міцної влади [8].

На наш погляд, толерантне ставлення – це є активна позиція, яка пов'язана, перш за все, з усвідомленням особистістю ситуації та своєї частки відповідальності в ній.

Ми одностайні з тими авторами, які вважають, що толерантна людина – та людина, яка добре знає себе, комфортно відчуває себе в навколишньому середовищі, яка розуміє інших людей, людина з доброзичливим ставленням до інших культур, способу життя, поглядів, традицій тощо.

Бути толерантним – означає бути готовим до прийняття інших людей, їх світу, почуттів, емоцій. Толерантність, як ставлення, створює відносини довіри, готовність до компромісу і співробітництва, а також радості, товариськості, дружелюбності [2].

Результати чисельних досліджень (А.Г. Асмолов, С.К. Бондирева, В.В. Бойко, А.В. Мудрик та ін.) показали, що толерантність є головною умовою взаємодії між людьми. Толерантність у спілкуванні сприяє пізнаванню позиції, думки іншого, стабілізує сам процес комунікації.

Підкреслюючи толерантність як фактор конструктивної взаємодії, В.В. Бойко надає визначення комунікативної толерантності, як певного ставлення особистості до людей, яке вказує на ступінь перенесення нею неприємних чи несприятливих, на її думку, психічних станів і вчинків партнерів по взаємодії.

Комунікативна толерантність, чи толерантність в спілкуванні, розмежовується на ситуативну, типологічну, професійну і загальну. Рівень ситуативної толерантності визначається ставленням людини до конкретного партнера по спілкуванню, типологічної – ставленням до складеного типу чи групи людей (представники будь-якої національності, професії, соціального прошарку). Комунікативна толерантність, як професійна якість, проявляється в робочій ситуації при взаємодії з тими людьми, з якими доводиться мати справу за родом діяльності (клієнтами, пацієнтами). Загальна комунікативна толерантність обумовлена життєвим досвідом, властивостями характеру, моральними принципами і в значній мірі є передумовою інших форми комунікативної толерантності [1].

На думку В.В. Бойко толерантність вважається одним з важливих параметрів соціальної компетентності особистості, її адаптивності та зрілості.

Принцип терпимості достатньо яскраво відображено у руслі концепції “повноцінно функціонуючої особистості” та недирективної терапії К. Роджерса [4]. Надати допомогу іншій людині, можна не директивно, а спираючись на прагнення людини до свободи та позитивних змін. Це стає можливим при безумовному прийнятті людини, емпатійному розумінні та конгруентності. Як результат, стимулюється тенденція особистості до самоактуалізації, реалістичному уявленні себе, зняттю протиріч між “реальним Я” й “ідеальним Я” і, як наслідок, більш людяному ставленню до себе та до інших.

Карл Роджерс стверджував, що основою психологічної допомоги є створення особливих “допомогаючих” відносин між психологом та клієнтом [4]. Саме прояв толерантності, на нашу думку, є складовою цих відносин.

При наданні психологічної допомоги толерантність дозволяє оптимізувати пошук прихованої проблеми та зробити перехід в новий стан рівноваги більш “м’яким”.

Визначаючи толерантність Г.У. Солдатова наголошує, що толерантність – важливий компонент життєвої позиції зрілої особистості, яка має свої цінності й інтереси і яка готова, якщо знадобиться, їх захищати, але яка одночасно ставиться з повагою до позицій і цінностей інших людей [3].

Одна з умов успішної і ефективної психологічної допомоги – це особистісна зрілість консультанта і саме толерантність в цьому випадку – ознака зрілості.

Зробивши теоретичний аналіз філософсько-психологічної літератури за обраною проблемою можна зазначити, що феномен толерантності займає непохитне місце в релігії, політиці, економіці, соціології, психології тощо.

Отже, толерантність може виступати як релігійний принцип, соціальна норма, яка визначає стійкість до конфліктів у поліетнічному суспільстві; як показник демократичної держави; як моральний чинник нової політичної культури; як особистісна риса; як професійно значуща якість психолога-консультанта; як умова створення конструктивної взаємодії; як ознака особистісної зрілості тощо.

Враховуючи задачі нашого подальшого дослідження особливостей прояву комунікативної толерантності у психологів екстреної психологічної допомоги, відокремимо наступні значущі характеристики толерантності:

- як фактор конструктивної взаємодії (комунікативна толерантність), як терпиме ставлення до іншого;
- як присутність у суб’єкта власної стійкої позиції, яка забезпечує відкритість і готовність до діалогу;
- як умова стійкості суб’єкта до впливу стресу, збереження і підвищення його адаптаційного потенціалу.

Необхідність ставитися до людей з повагою, ефективно взаємодіяти в сучасному суспільстві, вимагає застосування деяких психологічних прийомів, саме тому толерантність може виступати як одна з основних ознак ефективної взаємодії. Для подальшого вирішення проблеми перед нами постає питання особливостей прояву і розвитку толерантності як професійно важливої якості особистості психолога взагалі та консультанта екстреної допомоги зокрема.

Список використаних джерел

1. Бойко В.В. Энергия эмоций в общении: взгляд на себя и на других / В.В.Бойко. – М.: Информационно-издательский дом “Филин”, 1996. – 472 с. – (Библиотека психологии).

2. Бондырева С. К. Толерантность. Введение в проблему / С. К. Бондырева, Д. В. Колесов. – М.: Издательство Московского психолого-социального института; Воронеж: НПО “МОДЭК”, 2003. – 240 с. – (Библиотека психолога).
3. На пути к толерантному сознанию / В.В.Глебкин, Г.У.Солдатова, В.С.Магун // Отв. ред. А.Г. Асмолов. – М.: Смысл, 2000. – 255 с. – (Библиотека психологии и педагогики толерантности).
4. Роджерс К.Р. Искусство консультирования и терапии / К.Р.Роджерс пер. с англ. О. Кондрашовой, Р. Кучкаровой, Т. Рожковой, Ю. Овчинниковой, Г. Пимочкиной, М. Злотник – М.: Апрель Пресс, Изд-во Эксмо, 2002. – 976 с. (Серия “Библиотека всемирной психологии”).
5. Ситаров В.А. Педагогика и психология ненасилия в образовательном процессе: учебное пособие [для студентов педагогических вузов] / В.А. Ситаров, В.Г. Марлов. – М.: Академия, 2000. – 212 с. – (Высшее образование).
6. Словарь психолога-практика [сост. Головин С.Ю.] – 2-е изд., доп. – Мн.: Харвест, 2005. – 976 с. – (Библиотека практической психологии).
7. Социологический энциклопедический словарь: на русском, английском, немецком, французском и чешском языках / [редактор-координатор – Г.В. Осипов]. – М.: Инфра-М-Норма, 1998. – 488 с. – (Библиотека словарей ИНФРА-М).
8. Философский энциклопедический словарь / Редакторы-составители: Е.Ф. Губский, Г.В. Кораблёва, В.А. Лутченко. – М.: Инфра-М, 1999. – 576 с. – (Библиотека словарей ИНФРА-М).
9. Allport G. Nature of Prejudice. Cambridge, MA: Addison-Wesley, 1954.

The article is devoted the theoretical aspects of tolerance, as philosophical-psychological problems. Lighting up tolerance in a historical context, doing the analysis of determination of concept, becomes possible to find out essence of the modern understanding of tolerance, as active position of conscious personality, as professionally important qualities of practical psychologist-worker.

Key words: tolerance, patience, communicative tolerance, maturity of personality.

Отримано: 18.03.2010

УДК 378.18"3752"

Н.В.Руденко

Діагностика сформованості міжособистісних взаємин студентів вищих технічних навчальних закладів у позанавчальній виховній роботі

Досліджуються методи, параметри сформованості міжособистісних взаємин у студентській групі вищих технічних навчальних закладів у позанавчальній виховній діяльності.

Ключові слова: міжособистісні взаємини, вищі технічні навчальні заклади, позанавчальна виховна робота.

Изучаются методы, параметры сформированности межличностных отношений в студенческой группе высших технических учебных заведений в позааудиторной воспитательной деятельности.

Ключевые слова: межличностные отношения, высшие технические учебные заведения, позааудиторная воспитательная деятельность.

Постановка проблеми. Здатність будувати конструктивні відносини, долати перешкоди, управляти своїм емоційним станом визначає майбутній успіх як в особистому житті, так і в професійній сфері. Якщо необхідні вміння не будуються в період студентства, молода особа виявляється незахищеною перед труднощами, стресовими ситуаціями, зазнає невдачі у взаєминах з людьми, виявляється комунікативно-некомпетентною і особистісно залежною.

Ситуація в українському суспільстві, а також проблема формування міжособистісних взаємин виявила протиріччя між необхідністю підготовки фахівця, що відповідає сучасним вимогам ринку праці, і неготовністю студентів будувати сприятливі для цього міжособистісні взаємини в ході навчально-виховного процесу.

Формування міжособистісних взаємин у студентському колективі повинне опиратися на принципи гуманізму, орієнтуватися на основні цінності життя й культури. Фундаментом уміння правильно будувати свої взаємини в колективі є відношення до іншої людини як до вищої цінності. Установлено, що вміння співробітничати й навички продуктивної взаємодії в колективі (спочатку студентського, а потім професійного) формуються в процесі навчання студентів, у ході практичних занять та позанавчальної діяльності. Житте-